УДК 800.87 (575.2)(04)

ШАРШЕНОВА Ы.
ДУЙШЕЕВА Ш.
И.Раззаков атындагы КМТУнун окутуучулары
SHARSHENOVA Y.
DUISHOEVA SH.
Teacher KSTU n. a. I.Rassakov

ОРУС ТИЛДҮҮ СТУДЕНТТЕРДИН КЕБИН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ КАЛЫПТАНДЫРУУ

Развитие разговора на кыргызском языке у русскоязычных студентов

Development of conversation in kyrgyzsian language in russian-used students

Аннотация: *Бул макалада орус тилдуу студенттердин кебин кыргыз тилинде калыптандыруу маселеси каралган.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается проблема развития разговора на кыргызском языке у русскоязычных студентов.*

Annotation: *In this article, one of the problems of developing the conversation in the Kyrgyz language among Russian-speaking students was considered.*

Туйундуу свздвр: *мамлекеттик тил, внугуу, маселе,максат,каражат.*

Ключевые слова: *государственный язык, развитие, проблемы,цель,ресурсы*

Key words: *state language development, problems, purpose, resource*

“Жети элдин тилин бил, жети турлуу билим бил”, “Канча тил билсец, ошончо дил билесин" деген макалдардын маанисинин терецинде жаткан ой, азыркы мезгилдеги мамлекеттик тилдин енугуу убагында , кыргыз тилинен орус тилдуу студенттерге жеткиликтуу билим беруу маселеси негизги орунда турат.

Адамдын эне тилинен башка, экинчи бир тилди уйренуу ошол тилде суйлее муктаждыгынан келип чыккан. Демек, бетен тилди окутуу процессинде студенттин ошол тилдеги езгече оозеки кебин калыптандыруу негизги максат болуп эсептелет. Бетен тилди уйретуу ишинин буткул системасы да дал ушул максатка - окуучунун кебин естуруу негизине баш ийет. Ошондуктан бетен тилден сабак беруучу мугалим учун кеп жана анын табияты боюнча негизги тушунуктер эц зарыл; ал тушунуктер бетен тилди уйретуучу мугалим ездештурууге тийиш болгон теориялык билим.

Жацы теманы етууден мурда окуучуларга кунумдук жашоодо кездешкен, темага багыт алдырууга даярдоочу, езуне тааныш чейре боюнча текстке байланыштуу кызыктыруучу суроолорду беруу аркылуу жацы маалыматтарды тушунууге даярдоону унутпашыбыз зарыл.

Бетен тилде кепти естуруу , аны калыптандыруу ете татаал, бул иш чара мугалимден методикалык кылдаттыкты, кеп жазуу билим жана билгичтикти талап кылган татаал процесс. Кепти естуруу кыйынчылыгы окутулуп жаткан тилдин окуучунун эне тилин эмес, дегеле адамдын суйлее кеби езу татаал кубулуш катары бир нече илимдин уйренуу объектиси болуп эсептелет.

Психологиялык аспектиде алып Караганда кеп - адам ишмердуулугунун езгече туру. Психологду кызыктыруучу маселелер- кептин туулушу, кабыл алышы, эске сакташы -кепти тушунуу механизми. Психолог А.А.Леонтьев /I 20, 20/ «все мы говорим в (обычной) обыденной жизни, мы говорим почему то (мотив) и зачем -то (цель)», - деп белгилегендей, психологдор иликтееге алган кептик проблема - кептин мотиви жана максаты.

1. мотивация (кеп куруунун себеби)
2. кеп интонациясынын калыптанышы (оюнун калыптанышы)
3.ички программалоо (ички кеп же ичинен айтылган кеп)
4.программаны реализациялоо же ишке ашыруу (суйлеп айтылган кеп)

Ал эми психологиялык аспектен алып Караганда кеп тилдик белгилердин, каражаттардын карым-катнаш жасоо учун колдонулушу жана анын натыйжасы. Эгерде: ”Тил адам

баласынын байланыш катышынын куралы" (В.И. Ленин) болсо,кеп «пикирлешуунун Дзл ©зу» (В.М Головин), башкача айтканда, тил пикирлешууге зарыл болгон курал жана каражат: ал эми кеп-пикирлешууге керектуу каражаттардан тандалып, анын практикада колдонулушу. Лингвисттердин кароого алган проблемасы- пикирлешууге керектуу болгон тилдик каражаттар, структура, вербалдык жана вербалдык эмес белгилер.

Усулдук аспектеги кептик проблема аны калыптандыруу жана естуруу. Кепти естуруу процесси тилди уйренуп жаткан студенттин ишмердуулугу менен анын окутуп жаткан окутуучунун ишмердуулугунун системасынын турат.

Натыйжада психологду кептин максаты менен мотиви кызыктырса усулчуну анын усулу езгече кызыктырат. Усулчунун ишмердуулугунун ядросун тузуучу борбордук проблема- окуучунун кебин кантип естуруу керек? Албетте усулчу кептин психологиялык жана лингвистикалык табиятын терец билбей туруп, ез максатына жете албайт. Бирок бул кеп усулдук иштин объектиси катары ез алдынчалыкка ээ эмес дегендикке жатпайт. Окуучунун кебин естуруу усулу езунун таанып-билуу объектисине, пред метине тушунуктеруне принциптерине ээ. Ошентсе да, усулдук кошулма илим катары мугалимден билимдин категориясын талап кылат, анткени кепти естуруунун усулдук жагдайын бир жактуу жана тар тушунууну мектеп практикасында жетишсиз экендиги далилденди. Кеп жылдар бою усулда окуучунун суйлее ишмердуулугун кеп деп тушунуу,анын кебин естуруунун жеке объектиси катары кароо екум суруп, тил уйретуу процесси максатка ылайык ийгиликке жете алган жок. Керсе кептин тиешелуу децгээлге жетишуунун анык иши табиятты ездештурууну талап кылат экен.

Ушуну менен катар орус тилдуу студенттердин ой жугуртуудегу негизги куралы болуп керсетме куралдар экендиги шексиз.Ошолордун бири сурет менен иштее. Мугалим алдын ала даярдалган суретту (мисалы, жаратылышта эс алып журген балдардын сурету) керсетуп, ошол боюнча суйлем тузуу.

1.Бул суретте кайсыл жыл мезгили чагылдырылган?

2. Бул жерде кимдер эс алып журушет?

3. Алар эмне кылып жатышат?

4. Алардын кийимдеринин ену кандай?

Демек, бул суроолор менен биз ез алдынча сездук менен иштеесун жана ой жугуртуусун кенейтууну камсыз кыла алабыз.

Жалпысынан кеп ички жана тышкы турге белунет.

1. Ички кеп-пикирди кабыл алуу, угуу, ойлонуу процессии камтыйт. Адамдагы ички кеп енуге албайт.

2.Тышкы кеп-окуучунун туура кептик реакцияга ээ болушун, кепти маанисине карата кабыл алынышын ичине камтыйт.

Кеп формасы боюнча оозеки жана жазуу болуп эки турге белунет.

Оозеки кеп- пикирди угуу жана суйлее ишмердуулугуне таянат.

Жазуу кеп - бетен тилдин графикалык езгечелугун ездештуруу менен чектелбейт. Бетен тилдеги жазуу кеби ошол тилде жазуу формасында пикирге карата билуу процесси менен байланыштуу. Кептик ишмердуулук езунун максаты боюнча экиге (айрым адабияттарда учке) белунет.

Монологдук кеп - суйлеечунун маалымат беруу максатындагы пикири. Монолог белгилуу бир жыйынтыкталган пикирден турат. Ал жазуу же оозеки чыгарма формада болушу мумкун.

Мисалы: “Менин атым - Ольга. Мен он сегиз жаштамын.Биздин уй буле чакан. Апам,атам жана мен.Биз Бишкек шаарында жашайбыз”

Диалогдук кеп-жандуу пикирлешууге негизделген суйлешуунун бул туру езунун ситуациялуулугу менен айырмаланат.

Турмуш - тиричилик чейресунде оозеки суйлешуу М:

Адилет китепканачыдан:

- Сиздерде Ч.Айтматовдун “Жамийла” повести барбы? - деп сурады
- Ооба бар.Азыр таап берейин.
- Уйге алып кетууге болобу.
- Уч кунге алып кеткенге болот.
- Ырахмат.

Же болбосо:

- Сагын, сен тапшырманы аткардынбы?
- Ооба, сенчи?

- Мен аткарып келдим.

деген сыяктуу кунумдук турмушта колдонулуучу сездер кепти естурууде негизги езек болуп бере алат.

Полилогдук кеп- монолог менен диалогдун суммасынан турган суйлешуу сферасы. Методикалык изилдеену талап кылат.

“Биз университетке келе жаттык. Мен жана курбум. Алды жактан Миша корунду: -Салам,- деди

- Салам, кайдан келе жатасын?-деп сурады курбум Аня

- Китепканадан, - деп жооп берди Миша

- Жур, чогуу басалы, -деп аларды карап калдым”.

Кеп езунун колдонуу чейресуне карата суйлешуу жана китептик илимий кеп болуп белунеру белгилуу. Кеп ишмердуулукке ээ болуу билгичтиги жана кендуму бир-бирине тыгыз байланышкан терт турдуу: угуу, суйлее, жазуу жана окууну камтыйт. Азыркы мезгилде окуучунун кебин талапка ылайык енуктуруунун эц зарыл шарты да анын ушу терт турун байланышта естуруу ишине тузден-туз багынарына усулчулар бетенче басым жасай башташты. Мындай тенденция адегенде экинчи тилди окутуу чет элдик усулга таандык. Атап айтканда америкалык психолог В.Риверс дуйнелук масштабдагы популярдуу усулдун кемчилиги катары кептик ишмердуулуктун терт туруне бирдей мамиленин жасалбагандыгын белгилее менен аталган усулду катуу сындаган. Экинчи тилди талапка карай ездештуруу учун речтик ишмердуулуктун терт турун тец калыптандыруу зарылдыгы азыркы усулда кызуу иликтееге алынып жаткан проблема.

Окуучунун бетен тилдеги кебин енуктуруу деген тушунук анын уйренуп жаткан экинчи тилде пикир алышуу мумкундугуне ээ болуу учун зарыл билимди ездештуруу,белгилуу кептик билгичтикке уйретуу. Айрыкча бетен тилде окуучунун кептик билгичтикке ээ болушу татаал процесс. Окуучу бетен тил боюнча тиешелуу билимге ээ болуп туруп да, пикирлешууге чыга албай калышы мумкун. Мындай учурда мугалим пайда болуу механизмдеги психолингивистикада кептик процесс уч звенодон тураарын билиши шарт.

-ориентациялык звено (кептин мотиви,кептик реакциянын пайда болушу).

-пландаштыруу звеносу (айтылуучу ойдун пайда болушу).

-коддоштуруу звеносу (нерв системасында пландаштырылган ойду тилдик коддор аркылуу иш жузуно ашыруу демек суйлее).

Жогоруда керсетулген кептик операциялар тез убакыттын ичинде аткарылууга тийиш болгондуктан, окуучу уч звенонун ортосундагы байланышты камсыз кылууга жетише албай калат. Натыйжада студент езунун психологиялык жактан ишенимсиз сезет да, пикирлешууден баш тартат. Бир гана мугалим методикалык билгичтиги менен чеберчилиги студентти мындай шарттан алып чыга алат. Бетен тилде студенттин кебин естуруу учун окутуучу окутуу процессинде теменку дидактикалык шартты тузе билуусу зарыл.

Кептин жаралышын мотивдештируу. Окуучуну суйлее муктаждыгына ээ кылуу.

-суйлееге ьщгайлуу, жагымдуу жагдай тузуу.

-суйлее процессинде туура багыт беруу, суйлее предметинин так аныкталышы.

-кептиктин эмоциялуулугун камсыз кылуу. Суйлее предмети студентти кайдыгер калтырбоого тийиш.

4. Реалдуу ситуацияны пайдалана билуу. Ситуация тузе билуу.

Жогоруда керсетулгендун бар болгону кепти жаратууга тузулген шарт, кептин езу эмес. Ал эми кепти жаратуунун, аны естуруунун эки этабына тиешелуу езгечелуктерду окутуучу так ажыратууга тийиш.

Жыйынтыктап айтканда, буга чейин белгилегендей, студенттин бетен тил женундегу алгачкы билим алуу максаты, ал тилде эркин пикир алышууга жетуусу ете татаал процесс экендигин белгилей кетишибиз керек. Илимий методикалык адабияттарда муну рецептикалык этап деп аташат. Бул этап бетен тилдеги кептик материалды кабыл алуудан тушунууден, репродукциялоодон турат. Тактап айтканда, окуучу биринчи этапта теменку таанып-билуу операцияларын аткарууга тийиш.

-бетен тилдин фонетикалык, лексикалык, грамматикалык езгечелуктеру боюнча тиешелуу билимди угат, керет, тааныйт, тушунет;

-кептик материалды мугалимдин артынан кайталайт, анын маанисин тушунет;

-имитациялык кенугуулерду аткарышат;

-ездеруне тааныш,белгилуу, типтуу кырдаалдарда кеп жаратышат.

2. Окуучуну кептик енекетке ээ кылуу этабы.

Илимий методикалык адабияттарда бул этап продукциялык этап деп аталат.

Экинчи этапта окуучу таанып-билуу операциясын эмес, кептик операцияларды ез алдынча аткара алат :

а) ез алдынча суйлем тузе алат;

б) ез билимин,билгичтигин,тааныш эмес кырдаалда колдоно алат;

в) ар кандай кырдаалда бетен тилдеги маалыматты тушуне алат;

г) бетен тилде пикирлешууге эркин чыгат.

Пайдаланылган адабияттар:

1.0хитина Л.Т.Психологические основы урока. М.,1997 2.Пассов Е.И. Урок иностранного языка в средней школе.М.,1986 З.Леонтьев В.Л. О речевой ситуации и принципы речевых действий. //Русский язык за рубежом.1988 №2

Рецензент: **Рысбаев С.К.** - педагогика илимдеринин доктору, КР Билим беруу академиясынын профессору.